

Tadeusz Banaszek (Kieleckie Towarzystwo Naukowe)

Plany przygotowania Kielc do wojny w 1939 r. przez terenowe struktury państwa. Wybrane zagadnienia

Streszczenie: Artykuł przedstawia zasadnicze zadania do realizacji przez garnizon Wojska Polskiego i terenowe struktury państwowe w Kielcach w zakresie przygotowań do wojny w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. Wojsko Polskie miało mobilizować wiele jednostek i pododdziałów dla 2 Dywizji Piechoty Legionów oraz jednostek rezerwowych. Również instytucjom państwowym, takim jak Policja Państwowa, Polskie Koleje Państwowe czy służba zdrowia, przypadły liczne obowiązki mające na celu wsparcie wojska oraz ochronę ludności przed zagrożeniem. Należy pamiętać, że poszczególne rozwiązania wprowadzono bardzo późno, co w zasadniczy sposób wpłynęło na wielkość strat poniesionych przez wojsko i cywilów podczas działań wojennych we wrześniu 1939 r.

Słowa kluczowe: Kielce, Wojsko Polskie, obrona państwa, mobilizacja

Doświadczenie I wojny światowej (1914–1918) doprowadziło do przekonania, że aby prowadzić nowoczesną wojnę nie wystarczą już same siły zbrojne i zgromadzone dla nich w okresie pokoju rezerwy materiałowo-sprzętowe, lecz niezbędne będzie zaangażowanie całego potencjału gospodarczego kraju. Uważano, że wojsko wykonuje tylko część zadań związanych z walką, a na jego potrzeby pracują przemysł, rolnictwo oraz usługi świadczą organy komunikacji państwowej, służby zdrowia i inne resorty cywilne. Przyszłe konflikty miały mieć charakter totalny i angażować niemal cały naród. Dlatego niezbędne stało się wypracowanie konkretnych mechanizmów umożliwiających mobilizację ludności i potencjału kraju. Podkreślano, że „zwycięska wojna współczesna może być prowadzona jedynie wtedy, gdy całe społeczeństwo przyjmuje w niej udział – moralny i fizyczny”¹. Przygotowania obronne miały być zatem zespołem przedsięwzięć mających na celu przysposobienie sił, środków i sposobów działania².

Przygotowanie Wojska Polskiego (WP)

Kielce, w okresie międzywojennym będące stolicą województwa kieleckiego, były dużym garnizonem Wojska Polskiego, wchodzącym w skład Okręgu Korpusu (OK) nr X Przemyśl. W skład garnizonu wchodziły następujące jednostki:

1 A. Koc, *Zagadnienie szkolenia rezerw*, „Bellona” 1921, z. 11, s. 947.

2 T. Banaszek, *Powiat konecki w przygotowaniach obronnych państwa w latach 1921–1939*, Końskie 2018, s. 10.

Dowództwo 2 Dywizji Piechoty Legionów (DP Leg.) wraz z 4 Pułkiem Piechoty Legionów (4 pp Leg), 2 Pułkiem Artylerii Lekkiej Legionów (2 pal Leg.) i kompanią łączności. Ponadto w mieście stacjonowały: pluton żandarmerii 10 dywizjonu żandarmerii, Komenda Rejonu Uzupełnień (KRU), Wojskowy Sąd Rejonowy, Rejonowy Inspektorat Koni, Komenda Powiatowa Przysposobienia Wojskowego (PW), Komenda Obwodowa PW, Komenda PW na miasto Kielce, Komenda Rejonu Przysposobienia Wojskowego Konnego, Składnica Materiału Intendenckiego, Ekspozytura Samodzielnego Referatu Informacyjnego, Ekspozytura Centrali Odbiorczej Materiałów Uzbrojenia, Parafia Wojskowa³. Wraz z Częstochową Kielce należały do największych garnizonów w województwie.

Przed wybuchem drugiej II wojny światowej w WP funkcjonował plan mobilizacyjny „W” (płk. Józefa Wiatra), który opracowywano od 1935 r. Był to ostatni, siódmy plan mobilizacyjny WP w okresie międzywojennym. W życie wszedł w nocy z 30 kwietnia na 1 maja 1938 r. Głównymi jego atutami była spójność, pozwalająca na zastosowanie go zarówno na wypadek wojny z Niemcami, jak i ze Związkiem Radzieckim, szybkość, decentralizacja, giętkość – umożliwiająca uruchomienie tak poszczególnych fragmentów planu, jak i całości, oraz terytorialność, polegająca na regionalnym (według granic okręgów korpusów) uzupełnianiu jednostek w alarmie, a także w pierwszym rzucie mobilizacji powszechnej. Założenia planu przewidywały realizację szerokiego zakresu zadań w stosunkowo krótkim czasie. Jego istotną cechą było duże rozśrodkowanie obowiązków oraz terytorialne uzupełnianie potrzeb jednostek wojskowych (przemarsz – przejazd różnymi środkami komunikacyjnymi w czasie od 12 do 24 godzin, dla żołnierzy rezerwy była to odległość od 50 do 100 km). Plan zakładał wykonanie zadań mobilizacyjnych w trzech okresach: wzmocnienia (osłony), mobilizacji alarmowej i mobilizacji powszechnej. Plan „W” posiadał dwa tryby rozwinięcia: mobilizację alarmową oraz powszechną. Był niezwykle elastyczny. Umożliwiał narastanie sił i środków w zależności od zmieniającej się sytuacji politycznej i wojskowej⁴.

Zgodnie z planem mobilizacyjnym „W” 4 pp Leg. mobilizował następujące jednostki: kompanie karabinów maszynowych przeciwlotniczych nr 101 i 102, kompanie asystencyjne nr 104, 105 i 106, samodzielną kompanię karabinów maszynowych i broni towarzyszących nr 101, kolumny taborowe parokonne nr 1, 2 i 3, 94 pułki piechoty (bez II i III batalionu), batalion marszowy 2 pp Leg., uzupełnienie marszowe samodzielnej kompanii karabinów maszynowych i broni towarzyszących nr 101. Ponadto pułk uzupełniał się do etatu wojennego. 2 pal Leg. mobilizował: II i III dywizjon haubic, I dywizjon armat, samodzielny patrol meteo nr 2, pluton parkowy uzbrojenia nr 11, kolumnę taborową parokonną nr 4, warsztat taborowy parokonny nr 1, II dywizjon armat i III dywizjon haubic 55 pal, baterię marszową

3 Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, sygn. I.302.4.282, Szczegółowe zestawienie stanu Sił Zbrojnych, 1 XI 1938 r., b.p.

4 P. Zarzycki, *Plan mobilizacyjny „W”*. Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny, Pruszków 1995, s. 12–17.

2 pal i baterię marszową 7 pal. Pluton żandarmerii mobilizował pluton pieszy żandarmerii nr 2 oraz pluton krajowy żandarmerii „Kielce”⁵. KRU Kielce mobilizował batalion wartowniczy nr 103, składający się z czterech kompanii wartowniczych i plutonu karabinów maszynowych oraz Komendę Placu typ II Kielce i rezerwę personelu dozoru typ IV Kielce⁶.

W województwie kieleckim na podstawie planu mobilizacyjnego „W” planowano sformowanie sześciu szpitali wojennych w garnizonach: Radom, Kielce, Sandomierz, Busko-Zdrój i Pińczów o łącznej liczbie 3800 łóżek. Jednostkami mobilizującymi były szpitale okręgowe w Warszawie i Przemyślu. W Kielcach miał być zmobilizowany szpital wojenny nr 1001 na 300 łóżek, składający się z trzech oddziałów wenerycznych, formowany przez 10 Szpital Okręgowy w Przemyślu. Termin jego organizacji upływał osiemnastego dnia mobilizacji⁷.

W garnizonie kieleckim miano rozwijać Ośrodek Zapasowy 25 DP, przygotowywany przez 29 pp z Kalisza. Zadaniem ośrodka było przyjmowanie i szkolenie uzupełnień osobowych na potrzeby jednostek 25 DP⁸. Ponadto na terenie koszar 2 pal Leg. planowano rozwinąć Ośrodek Zapasowy Artylerii Lekkiej nr 7 dla 17 DP przez 17 pal z Gniezna⁹.

Plan wojennej aprowizacji (tj. zaopatrywania w artykuły pierwszej potrzeby, zwłaszcza w artykuły żywnościowe) sił zbrojnych, oznaczony kryptonimem „Apr. IV”, zaczął obowiązywać od 10 lipca 1939 r. Plan ten obejmował m.in. wykaz dla składnic intendenckich, które magazynowały żywność i paszę dla wojska w okresie wojny. Produkty zgromadzone przez powiatowe komisje skupu były dostarczane do 38 składnic materiału intendenckiego (SMI) – w tym czterech w województwie kieleckim, mieszczących się w: Kielcach, Ostrowcu, Jędrzejowie i Sandomierzu – oraz do 119 miejscowości będących garnizonami wojskowymi (w województwie kieleckim znajdowały się w: Częstochowie, Radomiu, Będzinie, Busku, Kielcach, Pińczowie, Jędrzejowie, Sandomierzu i Staszowie). Harmonogram zakładał, że do dziesiątego dnia mobilizacji pokryte zostaną potrzeby żywnościowe wojska piętnastu dni pierwszego miesiąca, do dwudziestego piątego dnia mobilizacji potrzeby drugiego miesiąca, do pięćdziesiątego dnia mobilizacji potrzeby trzeciego miesiąca¹⁰.

5 Tamże, s. 24, 73, 148.

6 R. Rybka, K. Stepan, *Najlepsza broń. Plan mobilizacyjny „W” i jego ewolucja*, Warszawa 2010, s. 736. Zagadnienia dotyczące przebiegu mobilizacji w jednostkach 2 DP Leg. w Kielcach zawarte są m.in. w pracach: *Czwarty pułk piechoty 1806-1966*, red. A. Idzik, Londyn 1966; *Czterdziestolecie 4-go Pułku Piechoty Legionów 1915-1955*, red. A. Idzik, Londyn 1955; W. Matwin, *Z tradycji bojowej 2 pułku artylerii lekkiej legionów z Kielc*, Kielce 1999; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999; M. Sikora, *2. Pułk Artylerii Lekkiej Legionów w kampanii wrześniowej 1939 roku*, Warszawa 2015; A. Massalski, S. Meducki, *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Kielce, Wrocław 2007.

7 A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych sił zbrojnych II RP w latach 1936-1939*, Warszawa 2002, s. 394.

8 P. Zarzycki, *Plan mobilizacyjny „W”...*, s. 33.

9 Tamże, s. 78.

10 L.J. Urliński, *Polski plan aprowizacji wojennej z września 1939 r.*, Toruń 2009, s. 142-144, 155-157.

SMI Kielce miała być formowana przez SMI nr 10 w Przemysłu z zadaniami gromadzenia i przechowywania środków materiałowych intendencji oraz zaopatrywania jednostek wojskowych. W tabeli 1 przedstawiono zapotrzebowanie SMI Kielce na wybrane produkty rolne wg planu aprowizacji. Tabela 2 zawiera obiekty proponowane w Kielcach z przeznaczeniem dla SMI Kielce.

Tabela 1. Zapotrzebowanie Składnicy Materiału Intendencekiego Kielce na wybrane produkty rolne według planu aprowizacji (wartości podane w tonach).

nazwa SMI	pszenica	żyto	owies	jarzyna twarda	ziemniaki	jarzyna świeża	ślonina (w kwintalach)	cukier	środki zamienne owsa
Kielce	120	3070	8090	808,35	117,48	111	1680	99	2050

Źródło: L.J. Urliński, *Polski plan aprowizacji...*, s. 155–157.

Tabela 2. Wybrane obiekty w Kielcach przeznaczone dla Składnicy Materiału Intendencekiego Kielce.

nazwa obiektu	adres	magazynowanie
nieruchomość miejska	ul. Zagórska	ziarno
cegielnia Rabinowicza	ul. Poniatowskiego 59	owies
„Plumapol”	ul. Okrzei 35	wszystkie artykuły spożywcze
cegielnia „Głębozka”	ul. Piotrkowska	słoma i siano
nieruchomość Rottenbergów	ul. Młynarska 20/22	wszystkie artykuły spożywcze
nieruchomość Stefana Nowaka	Henryków, ul. Młynarska 26	owies, słoma, siano
nieruchomość Abrahama Zagajskiego	al. Karczówkowska 12	wszystkie artykuły spożywcze
nieruchomość Edwarda Karscha	ul. Księdza Biskupa Bandurskiego	owies, mąka, ziarno, mięso, słonina

Źródło: Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Urząd Wojewódzki Kielecki I (dalej: UWK I), sygn. 7953, k. 239–240

Ministerstwo Poczty i Telegrafów w zakresie przygotowania do wojny mobilizowało jednostki łączności. Dyrekcja Okręgu Poczty i Telegrafów Kraków mobilizowała samodzielny pluton techniczno-budowlany nr 27 Kielce, a w oparciu o Urząd Poczto-Telekomunikacyjny w Kielcach stację telegraficzną typ A nr 53¹¹.

11 R. Rybka, K. Stepan, *Najlepsza broń...*, s. 867, 873.

Przygotowanie Polskich Kolei Państwowych (PKP)

Na kolej spadły największe zadania w przewozie wojska. Bez udziału PKP nie mogło być mowy o szybkiej i sprawnej zmianie miejsca postoju oddziałów. Ogółem z 54 czterech jednostek (dywizji i brygad) objętych planem wojennym aż trzydzieści dwa związki taktyczne (26 dywizji piechoty i 6 brygad kawalerii) należało w całości lub częściowo przewieźć koleją. W sumie 3/5 wszystkich oddziałów WP miało być przetransportowanych za pośrednictwem tego środka transportu. Ponadto PKP powinny zapewnić przewiezienie około 700 000 żołnierzy rezerwy podczas mobilizacji alarmowej oraz 40 000 po zarządzeniu mobilizacji powszechnej, a także około 70–100 000 żołnierzy rezerwy wycofywanych z zachodnich okręgów korpusów na wschód¹².

Zgodnie z zapotrzebowaniem Biura Wojskowego Dyrekcji Okręgowych Kolei Państwowych Radom starostowie byli zobowiązani do nakładania świadczeń osobistych i rzeczowych na osoby, które w okresie mobilizacji zobowiązywane były do wykonywania określonych prac na rzecz PKP, związanych z realizacją zadań kolei na rzecz obrony. Według zapotrzebowania z 1938 r. na terenie powiatu kieleckiego zdecydowano przydzielić dla poszczególnych stacji kolejowych i innych obiektów PKP kilkuset pracowników, których zadaniem był m.in. rozładunek wagonów, porządkowanie magazynów czy wzmocnienie obsady warsztatów kolejowych. Zawiadowca stacji kolejowej Kielce podczas mobilizacji w ramach świadczeń osobistych miał otrzymać 280 robotników do wyładowania wagonów przy likwidacji ruchu towarowego oraz 35 osób do budowy ustępów polowych (w tym 21 cieśli). Z kolei zawiadowca stacji kolejowej Kielce Herbskie do budowy schronu przy stacji pomp w Niewachlowie otrzymałby 46 ludzi. Ponadto dla naczelnika parowozowni przeznaczono 21 robotników, a dla zawiadowcy stacji Kielce 90 robotników z zadaniem ułożenia rozjazdów¹³. Starosta kielecki był osobą upoważnioną przez dowódcę Okręgu Korpusu X do wykorzystania świadczeń.

Zadaniem Ministerstwa Komunikacji było zmobilizowanie jednostek wojskowych: kompanii drogowo-kolejowych, kompanii ruchowo-kolejowych, kompanii roboczych drogowo-kolejowych, plutonów kolei wąskotorowych oraz składnic sprzętu kolejowego.

Oddział Drogowy Kielce zgodnie z założeniami planu mobilizacyjnego „W” miał zmobilizować kompanię drogowo-kolejową nr 21 (jedną z sześciu w kraju) z zadaniem szybkiej odbudowy 1–4 km szlaku komunikacyjnego w ciągu doby oraz do prowizorycznej odbudowy małych mostów kolejowych do 20 m długości¹⁴.

12 *Kolejnictwo w polskich przygotowaniach obronnych i kampanii wrześniowej. T. 1, cz. 1. Opracowania i dokumenty*, Warszawa 2011, s. 60–61.

13 APK, Urząd Wojewódzki Kielecki I (dalej: UWK I), sygn. 8096, Zapotrzebowanie pracowników na potrzeby DOKP Radom na okres mobilizacji, IV 1938 r., k. 3.

14 P. Zarzycki, *Plan mobilizacyjny „W”...*, s. 120; Z. Cutter, *Saperzy II Rzeczypospolitej*, Kraków – Warszawa – Wrocław 2005, s. 258, 358; *Kolejnictwo w polskich przygotowaniach obronnych...*, s. 80.

Przygotowanie Policji Państwowej (PP)

Sejm Ustawodawczy 24 lipca 1919 r. uchwalił ustawę o Policji Państwowej¹⁵, a 20 sierpnia 1920 r. komendant główny PP utworzył sześć komend okręgowych: miasta stołecznego Warszawy, województwa warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego. PP była zorganizowana na wzór wojskowy w zakresie uzbrojenia, umundurowania i organizacji wewnętrznej. W województwie działalnością policji kierował komendant okręgowy (wojewódzki)¹⁶, a na szczeblu powiatu komendant powiatowy. Najniższymi jednostkami policji były posterunki i istniejące w większych miastach komisariaty, na których czele stali komendanci, podlegający komendantowi powiatowemu. W 1932 r. na terenie województwa kieleckiego istniały: Komenda Wojewódzka (KW) PP, siedemnaście komend powiatowych (KP), czternaście komisariatów, 238 posterunków i pięć wydziałów śledczych, w których pełniło służbę 2316 funkcjonariuszy. Liczba funkcjonariuszy policji w województwie kieleckim wynosiła w 1935 r. 2212, w 1939 r. 2295¹⁷. Najwięcej policjantów pełniło służbę w powiatach: będzińskim, częstochowskim, radomskim i kieleckim, co było spowodowane m.in. gęstością zaludnienia i uprzemysłowieniem oraz zagrożeniem przestępczością kryminalną i polityczną.

Do zadań Komendy Powiatowej PP w Kielcach należało przede wszystkim załatwianie spraw administracyjnych, gospodarczych oraz sprawowanie nadzoru nad szkoleniem policjantów. Komisariat Miejski PP w Kielcach liczył w 1935 r. 77 funkcjonariuszy¹⁸.

W rozporządzeniu prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. o Policji Państwowej określono, że minister spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych regulują zakres współdziałania policji z armią w sprawach obrony państwa. Ministrowi spraw wojskowych i dowódcom okręgów korpusów na obszarze ich okręgów przysługiwało prawo kontrolowania policji w kwestiach dotyczących przygotowań do obrony państwa. Artykuł 28 rozporządzenia określał, że w razie zarządzenia mobilizacji Policja Państwowa stawała się z mocy prawa częścią sił zbrojnych, wchodząc w ich skład jako wojskowy korpus służby bezpieczeństwa¹⁹.

W piśmie komendanta wojewódzkiego PP w Kielcach z 31 marca 1936 r., skierowanym do podległych komendantów powiatowych i do wiadomości wojewody kieleckiego, znajdujemy szczegółowe informacje dotyczące wzmocnienia PP rezerwistami WP w celu realizacji zadań na wypadek wojny. Zgodnie z powyższym dokumentem zadania PP w przypadku mobilizacji i wojny dotyczyły:

15 Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 61, poz. 363.

16 D. Buras, *Organa Policji Państwowej w województwie kieleckim w latach 1919–1939*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2000, t. 1, s. 269.

17 Tamże, s. 270, 276.

18 D. Buras, *Policja Państwowa w Kielcach i powiecie kieleckim w latach 1919–1939* [w:] *Z dziejów policji polskiej w latach 1919–1945*, pod red. E. Majcher-Ociesy, Kielce 2010, s. 85.

19 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Dz. U. RP) 1928 r., nr 28, poz. 257.

- a) pełnienia służby bezpieczeństwa w miejscowościach poprzez: kontrolę wykonania przez zarządy gmin zarządzeń starostw, kontrolę doprowadzenia środków przewozowych do komisji poborowych, kontrolę odejścia żołnierzy rezerwy do jednostek wojskowych, kontrolę wykonania rzeczowych świadczeń wojennych, wzmocnienie ochrony obiektów, wystawienie patroli i posterunków (regulacji ruchu, stałych na rogatkach miasta, przy koszarach i miejscach mobilizacji jednostek wojskowych, przy budynkach urzędów państwowych),
- b) unieruchomienia osób podejrzanych (władze wojewódzkie w lutym 1939 r. wytypowały osoby, które w przypadku mobilizacji miały zostać internowane),
- c) kontroli ruchu osobowego na stacjach kolejowych, polegającej na pełnieniu służby – nadzorowaniu odjazdu żołnierzy rezerwy, urzędników państwowych i samorządowych i osób cywilnych zgodnie z wojennym rozkładem jazdy pociągów,
- d) wystawienia asyst do komisji poboru koni i komisji poboru samochodów w celu zapewnienia bezpieczeństwa prac tych komisji,
- e) wystawienia w ramach obrony przeciwlotniczej patroli bezpieczeństwa, posterunków regulacji ruchu, posterunków stałych,
- f) w zakresie wycofania – zapewnienia konwojowania wycofywanego mienia i ludzi z zagrożonego terenu.

Ponadto do dyspozycji komendanta powiatowego przewidywany był specjalny odwód, którego zadaniem było m.in. zwalczanie dywersantów i nieprzyjacielskich desantów. Policjanci mogli być też wykorzystani do doręczania kart wezwań imiennych do poboru przyspieszonego środków przewozowych, wezwań osobistych i rzeczowych świadczeń wojennych. Zadaniem PP było również wsparcie żandarmerii wojskowej w strefie frontowej jako Wojskowa Służba Ochrony Państwa²⁰.

Jednostki policyjne zobowiązano do ochrony ważnych obiektów administracji, mostów, stacji wodociągowych, elektrowni. Według dokumentów Wydziału Wojskowego Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego z 1936 r. w województwie kieleckim do ochrony było przewidzianych 1034 policjantów, w tym najwięcej w powiatach należących do OK Nr X Przemysł-375 oraz OK Nr IV Łódź- 258²¹.

Komisariat Miejski PP w Kielcach w czasie mobilizacji zapewniał ochronę budynku Urzędu Wojewódzkiego, Komendy Wojewódzkiej PP, Starostwa Powiatowego oraz Komendy Powiatowej PP, poprzez wystawienie posterunków ochronnych, składających się ogółem z dwunastu funkcjonariuszy. Ponadto Komisariat PP wystawiał warty w Kielcach przy: elektrowni miejskiej, wieży ciśnienia i transformatorowni na drodze do Bukówki, przepompowni wodociągowej

20 APK, UWK I, sygn. 7999, Pismo komendanta wojewódzkiego PP w Kielcach, 31 III 1936 r., k. 1–8.

21 Tamże, sygn. 7921, Zestawienie obiektów do ochrony przez PP w województwie kieleckim, grudzień 1936 r., k. 631, 634.

dla koszar na Bukówce (po czterech szeregowych). Posterunek PP w Białogonie ochroniał wodociągi i stację pomp w Białogonie, most na rzece Bobrzy na drodze Warszawa – Kraków (po czterech funkcjonariuszy). Posterunek PP w Niewachlowie miał za zadanie ochroniać podstację transformatorową łączącą elektrownię kielecką z siecią Zakładów Energetycznych Okręgu Radomsko-Kieleckiego²². Ponadto Komenda Powiatowa PP w Kielcach mobilizowała dowództwo i dwa plutony kompanii ochrony linii kolejowych nr 33²³.

Komendy powiatowe PP opracowywały *Pamiętnik czynności mobilizacyjnych*. Był to dokument obrazujący wykonanie poszczególnych zadań przez jednostki w przypadku zarządzenia mobilizacji. Zawierał m.in.: zarządzenie alarmu dla funkcjonariuszy komendy i podległych komisariatów (posterunków), wprowadzenie obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, przekazanie broni i wyposażenia dla oddziałów wartowniczych, wysłanie funkcjonariuszy do komisji poboru koni, uruchomienie oddziałów ochrony, podjęcie zaliczki pieniężnej ze starostwa (na opłacenie świadczeń osobistych i rzeczowych za pobrane samochody i podwozy), kontrole podległych posterunków, wysłanie szczegółowego sprawozdania do starostwa ze stanu bezpieczeństwa i pełnienia służby przez oddziały wartownicze²⁴.

Zadaniem policji było również przechowywanie imiennych kart powołania dla żołnierzy rezerwy posiadających nadane przydziały mobilizacyjne do jednostek osłonowych, które były mobilizowane w pierwszej kolejności.

Przygotowanie służby zdrowia

Prognozowane przez władze wojskowe straty sanitarne podczas wojny wynosiły w zabitych i zaginionych około 25% strat ogólnych; w rannych i zagazowanych około 75% strat ogólnych. Stacjonarna baza szpitalno-lecznicza na czas wojny składała się z 73 szpitali wojskowych, w tym 10 szpitali okręgowych czasu „W” ze stanem 8450 łóżek po piątym dniu mobilizacji, oraz 63 szpitali wojennych, dysponujących po zakończeniu mobilizacji około 38 200 łóżkami. Łącznie na okres wojny planowano przygotować dla wojska około 100 000 łóżek szpitalnych w szpitalach polowych i stacjonarnych²⁵.

W ramach przygotowań do wojny Ministerstwo Opieki Społecznej pismem z 27 marca 1939 r. poleciło urzędowi wojewódzkim opracowanie planu dwukrotnego zwiększenia liczby łóżek szpitalnych oraz zapasów środków sanitarnych w hurtowniach aptecznych i aptekach szpitalnych. W odpowiedzi na powyższe pismo w województwie kieleckim sporządzono wykaz liczby łóżek wydzielanych przez cywilne szpitale na czas wojny. Podczas odprawy dyrektorów szpitali z województwa kieleckiego w kwietniu 1939 r. naczelnik Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach Franciszek Dziewulski omówił sprawy związane

22 Tamże.

23 P. Zarzycki, *Plan mobilizacyjny „W”...*, s. 169.

24 APK, UWK I, sygn. 8012, *Pamiętnik czynności mobilizacyjnych Komendy Powiatowej w Częstochowie*, listopad 1938 r., k. 139–150.

25 A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne...*, s. 187–188.

z przygotowaniem szpitali do wojny. Elaborat mobilizacyjny szpitala składał się z następujących zagadnień: przygotowanie obiektu do rozszerzenia szpitala, obsady personalnej, zaopatrzenie w łóżka, stoły i inny sprzęt kwaterunkowy, zaopatrzenie w narzędzia chirurgiczne, zaopatrzenie w większą liczbę materacy, opatrunków i leków, przygotowanie szpitala do OPL²⁶. Zgodnie z wytycznymi mobilizacyjnymi szpitale cywilne w Kielcach miały na okres wojny zwiększyć liczbę łóżek do 280 (tabela 3).

Tabela 3. Cywilne szpitale w Kielcach wydzielające miejsca na czas wojny w sierpniu 1939 r.

nazwa szpitala	liczba łóżek w okresie pokoju	liczba łóżek na czas wojny
Szpital Świętego Aleksandra	135	200
Szpital Dziecięcy pod wezwaniem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy im. dr. Wł. Buszkowskiego	65	80
razem łóżek	200	280

Źródło: APK, UWK I, sygn. 8093, k. 1.

Istotną rolę w przygotowaniu do wojny w zakresie służby zdrowia odegrał Polski Czerwony Krzyż (PCK), organizacja humanitarna utworzona w 1919 r. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1 września 1927 r. określało, że z chwilą wybuchu wojny, ogłoszenia mobilizacji ogólnej albo częściowej, jak również w wypadkach, w których tego wymaga interes państwa, stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, PCK podlega całkowicie Ministrowi Spraw Wojskowych²⁷. Okręg PCK Kielce Oddział Kielce według założeń planu mobilizacyjnego „W” mobilizował stały punkt sanitarno-odżywczy PCK w Kielcach oraz kolumnę dezynfekcyjno-kąpielową PCK nr 1002²⁸.

Zadaniem kolumny dezynfekcyjno-kąpielowej było organizowanie kąpeli żołnierzy, odkażanie umundurowania i pomieszczeń zajmowanych przez wojsko oraz odkażanie środków transportowych. Stały punkt sanitarno-odżywczy PCK przeznaczony był dla stacji załadowniczej i wyładowniczej, jego zadaniem było udzielanie pomocy medycznej i żywienie żołnierzy.

Obrona przeciwlotnicza (OPL)

Przełomowym momentem w tej dziedzinie było uchwalenie 15 marca 1934 r. ustawy o obronie przeciwlotniczej, która odpowiedzialnością za przygotowanie OPL biernej obarczyła administrację państwową i samorządową, a za działania w czasie wojny organy wojskowe. Ustawa określała zakres biernej OPL:

26 APK, UWK I, sygn. 8096, Protokół z odprawy dyrektorów szpitali z województwa kieleckiego, IV 1939 r., k. 11–13.

27 Dz. U. RP, 1927 r., nr 79, poz. 688.

28 P. Zarzycki, *Plan mobilizacyjny „W”*..., s. 263.

organizowanie, wyszkolenie i przygotowanie personelu; organizowanie sieci obserwacyjno-meldunkowej; regulowanie budowy osiedli pod względem potrzeb OPL; maskowanie miejscowości i obiektów; dostosowanie obiektów o wyjątkowej doniosłości społecznej do wymagań OPL; zaopatrywanie w wodę; utrzymywanie sprawności linii komunikacyjnych; przygotowanie urządzeń technicznych niezbędnych do realizacji przedsięwzięć OPL i obrony gazowej. Do zadań ludności należało: zorganizowanie samoobrony, zapoznanie się z zasadami OPL i przeciwgazowej, udział w szkoleniach i ćwiczeniach, zaopatrywanie się w sprzęt oraz ponoszenie części kosztów przygotowań²⁹.

Rada Ministrów 29 stycznia 1937 r. wydała rozporządzenie o przygotowaniu w czasie pokoju OPL i przeciwgazowej państwa, w którym określono obowiązki poszczególnych ministerstw oraz terenowych władz państwowych i samorządowych³⁰.

W maju 1938 r. zakończono studia nad „Ordre de Bataille obrony przeciwlotniczej państwa”, w którym określono wykaz ośrodków biernej OPL, mostów długości ponad 20 m oraz obiektów wydzielonych i zastrzeżonych, wymagających OPL. Do ośrodków biernej OPL w województwie kieleckim zaliczono następujące miejscowości: Pionki, Radom, Częstochowa, Skarżysko, Wolbrom, Zawiercie, Kielce, Sandomierz, Ostrowiec, Starachowice, Będzin, Sosnowiec, Czeladź, Dąbrowa Górnicza³¹.

„Ogólna instrukcja o organizacji samoobrony ludności pod względem OPL”, wydana przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w 1937 r., określała zasady, organizację oraz dostosowanie domów i bloków, a także obowiązki zarządów gmin i władz administracji ogólnej. Według instrukcji celem zorganizowania samoobrony ogółu ludności było:

przygotowanie ludności w takim zakresie i w taki sposób, by była ona zdolną i miała możliwość zastosować samodzielne środki i sposoby obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, zabezpieczające pojedynczego człowieka przed skutkami napadu lotniczego; przygotowanie to będzie stanowić podstawę dla zorganizowania samoobrony w rodzinie i wreszcie w domu mieszkalnym.

29 Dz. U. RP 1934, nr 80, poz. 742.

30 Tamże, 1937, nr 10, poz. 73.

31 M. Kopczewski, Z. Moszumański, *Polska obrona przeciwlotnicza w latach 1920–1939*, Pruszków 1996, s. 11–112; K. Otwinowski, *Bierna obrona przeciwlotnicza i przeciwgazowa obiektów przemysłowych na obszarze województwa kieleckiego w latach 1922–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2009, t. 1, s. 117–140.

Przygotowanie samoobrony ludności polegało na wyszkoleniu ogółu ludności oraz przysposobieniu do OPL i przeciwgazowej istniejących zespołów ludzkich (lokatorzy, dom mieszkalny, blok mieszkalny). W miastach zorganizowano OPL poprzez wyznaczenie osób do komend OPL, opracowanie systemu alarmowania ludności³².

Władze wojskowe przywiązywały dużą wagę do realizacji OPL zakładów przemysłowych, szczególnie tych, które produkowały dla wojska. W sierpniu 1938 r. dowódca OPL Dowództwa OK nr X w Przemyśle płk Maciej Bardel skierował pisma do Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego w sprawie rozbudowy Huty „Ludwików” oraz fabryki świece lotniczych Czesława Wawrzyniaka. Stwierdził, że projektowane hale nr 4 i 5 Huty „Ludwików” powinny być wykonane w konstrukcji szkieletowej z płytą dachową żelbetonową o grubości 8 cm. Ponadto:

konieczność bezzwłocznego przystąpienia do wybudowania schronu, wytrzymałego na bombę o wadze 100 kg, 2 schronów wytrzymałych na działanie odłamków bomb, słabego podmuchu i walącego się gruzu górnych kondygnacji, zorganizowanie punktu ratowniczo-sanitarnego z kąpieliskiem przeciwioperytowym, zaprojektowanie przy nowych budowlach urządzeń do zasłaniania okien³³.

W stosunku do fabryki Wawrzyniaka władze wojskowe stwierdziły, że przedstawiony projekt rozbudowy zakładu nie uwzględniał schronów, nieodpowiednio podpiwniczono budynki, a na pierwszym piętrze zastosowano drewniany strop, co było niezgodne z obowiązującymi przepisami³⁴.

W Kielcach 27 stycznia 1937 r. przeprowadzono ćwiczenia OPL, które obejmowały alarmowanie i gaszenie świateł w mieście. Zakres ćwiczeń to uruchomienie i funkcjonowanie sieci łączności z miejskimi sygnałami alarmowania, środków alarmowych, systemu maskowania i gaszenia świateł na terenie ulic, domów mieszkalnych i zakładów przemysłowych, ograniczenie ruchu ludności i pojazdów w czasie alarmu lotniczego. Alarm próbny przeprowadzono w Kielcach 12 maja 1937 r. od godziny 11.30 do 12.02 oraz po godzinie 19.10. Podczas jego oceny zauważono m.in. uszkodzenie syreny fabrycznej w oddziale Państwowej Wytwórni Prochów. Tartak Państwowy nie posiadał świateł zastępczych, a w czasie alarmu lotniczego na placu przebywali robotnicy i furmanki. Stwierdzono także niedostateczne maskowanie świateł w gmachu biura i kotłowni fabryki „Społem”. Podczas alarmu dziennego ludność w większości nie zastosowała się do wydanych zarządzeń w zakresie ograniczenia ruchu. W 50% mieszkańcy nie zasłonili okien zasłonami³⁵.

32 APK, UWK I, sygn. 8042, „Ogólna instrukcja o organizacji samoobrony ludności pod względem opl”, 1937 r., k. 21–24.

33 APK, UWK I, sygn. 7929, k. 537, Pismo dowódcy OPL DOK nr X do Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego, VIII 1938 r.

34 Tamże, k. 535.

35 Tamże, sygn. 8052, Sprawozdanie z przeprowadzonych ćwiczeń OPL w Kielcach, 27 I 1937 r., k. 120–128.

W marcu 1939 r. sformowano w Kielcach pluton półstały artylerii przeciwlotniczej nr 208, którego zadaniem była czynna OPL zakładów zbrojeniowych. Na uzbrojeniu plutonu znajdowały się dwie armaty przeciwlotnicze, osiemset nabojów, dwa ciężkie karabiny maszynowe wz. 08 i osiem tysięcy naboji oraz dalmierz i szybkościomierz³⁶. Podobne plutony zostały zorganizowane przy zakładach przemysłu zbrojeniowego w województwie kieleckim w: Ostrowcu, Radomiu, Pionkach, Starachowicach i Skarżysku. Sprawy OPL czy przygotowania cywilnej służby zdrowia do wojny były w II Rzeczypospolitej zbyt późno realizowane. Jak podkreślił Inspektor Obrony Państwa w sprawozdaniu z 15 kwietnia 1939 r.:

Alarmowanie jest na ogół dostateczne, służba przeciwpożarowa – zaledwie wystarczająca, służba sanitarna – zaledwie dostateczna, schrony – tylko w niektórych budynkach, ewakuacja miast – w trakcie studiów, służba przeciwgazowa – liczba drużyn i ich wyposażenie dostateczne³⁷.

Przygotowanie przemysłu

Omawiając plany poszczególnych struktur, można również wspomnieć o pracach nad przygotowaniem przemysłu do wojny. Kierowała nimi Rada Ministrów według wytycznych Komitetu Obrony Rzeczypospolitej. Poszczególni ministrowie odpowiadali za dostosowanie podległych im działów przemysłu i przeprowadzenie mobilizacji.

Minister Spraw Wojskowych był odpowiedzialny za ustalenie wysokości potrzeb wojska w zakresie materiałowym na czas wojny oraz pokrycie materiałowych potrzeb w czasie wojny, przygotowanie do produkcji wojennej zakładów ścisłego przemysłu wojennego oraz wyszkolenie w czasie pokoju kadr specjalistów dla ścisłego przemysłu wojennego³⁸.

Dla zakładów zaliczonych do przemysłu wojennego opracowywano karty wytwórczości wojennej, które sporządzano w trzech egzemplarzach (dla pełnomocnika zakładu, władzy mobilizującej dany zakład oraz Biura Wojskowego Ministerstwa Przemysłu i Handlu). Karta przeznaczona była do ustalenia możliwości wytwórczych i najważniejszych potrzeb zakładu przemysłowego w celu wykonania zamówienia wojennego na pierwszy miesiąc wojny, ustalenia terminu przejścia zakładu przemysłowego z wytwórczości pokojowej na zleconą wytwórczość wojenną (zamówienie wojenne). W kwietniu 1939 r. karty wytwórczości wojennej otrzymało z województwa kieleckiego czterdzieści zakładów, w tym dwa z Kielc: Zakłady Wytwórcze Związku Spółdzielni Spożywców „Społem” i „Kadzielnia”

36 *Polska artyleria przeciwlotnicza w wojnie obronnej 1939 r.*, opr. M. Lipiński, Z. Moszumański, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 4, s. 162, 177; A. Nawrocki, *Niektóre problemy przygotowania polskiego przemysłu zbrojeniowego do wojny, cz. 1*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 2, s. 62–63.

37 M. Kopczeński, Z. Moszumański, *Polska obrona przeciwlotnicza...*, s. 118.

38 A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne...*, s. 131–132.

Spółka Akcyjna Zakłady Przemysłowe³⁹. Do zakładów przemysłowych mobilizowanych w Kielcach przez Departament Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych należały: „Granat” – Przemysł Metalowy Spółka Akcyjna przy ul. Młynarskiej 106; Państwowa Wytwórnia Prochu – Fabryka Kwasu Siarkowego i Oleum; „Ludwików” – Huta Spółka Akcyjna oraz Czesław Wawrzyniak – Fabryka Świec Motorowych i Iskrowników przy ul. Młynarskiej⁴⁰. Były to zakłady, które w okresie pokoju prowadziły produkcję na potrzeby wojska⁴¹.

Podsumowanie

Przygotowania do mobilizacji realizowano w Kielcach, podobnie jak w innych regionach, na podstawie aktów prawnych wydawanych przez władze państwowe oraz zarządzeń i instrukcji władz wojskowych. Bez zaangażowania społeczeństwa sama armia nie mogła zrealizować zadań obrony państwa. Niniejszy artykuł z pewnością nie wyczerpuje tematu. Przedstawiono wybrane zagadnienia, w tym plany mobilizacji jednostek garnizonu, PKP, policji, służby zdrowia, OPL i zakładów przemysłowych. Na garnizon kielecki nałożono duże zadania. Jednostki wojskowe istniejące w czasie pokoju miały być rozwinięte do stanów wojennych oraz zostały zobowiązane do sformowania wielu innych pododdziałów. Również PKP miała odegrać istotną rolę w przygotowaniu i przeprowadzeniu mobilizacji, w tym transportować jednostki wojskowe oraz formować specjalistyczne pododdziały. Policja Państwowa jako organ bezpieczeństwa została zobowiązana do ochrony ważnych obiektów w Kielcach oraz do osłaniania przedsięwzięć mobilizacyjnych. Cywilna służba zdrowia funkcjonująca w mieście miała zwiększyć liczbę łóżek w istniejących szpitalach, a PCK formować specjalistyczne pododdziały służby zdrowia. OPL starała się dostosować budynki prywatne, wzmocnić obronę zakładów przemysłowych, organizowała próbne alarmy. Z kolei mobilizacja niektórych zakładów przemysłowych, ważnych dla obronności kraju, miała na celu zwiększenie produkcji na potrzeby WP.

Rzeczywistość pokazała, że większość zamierzeń nie została wprowadzona bądź zaczęto je realizować zbyt późno. Jest to jednak temat na odrębne opracowanie. Przeważające siły Niemiec i Związku Sowieckiego doprowadziły w 1939 r. do kolejnego rozbioru kraju.

39 APK, UWK I, sygn. 7963, Wykaz zakładów przemysłu wojennego opracowujących karty wytwórczości wojennej, IV 1939 r., k. 16.

40 A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne...*, s. 369.

41 T. Banaszek, *Produkcja wojskowa kieleckich zakładów przemysłowych w okresie międzywojennym*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. 5, s. 51–56; J. Główska, *Fabryka „Granat” w Kielcach 1928–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2006, nr 2 (212), s. 61–72; A. Rzadkowski, *Produkcja wojskowa Huty „Ludwików” w Kielcach w latach 1928–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2012, t. 4, s. 109–128.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie
Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, sygn. I.302.4.282

Archiwum Państwowe w Kielcach

Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygn. 7921, 7929, 7953, 7963, 7999, 8012, 8042, 8052, 8093, 8096

Źródła drukowane

Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1928, 1934, 1937

Opracowania

Banaszek T., *Powiat konecki w przygotowaniach obronnych państwa w latach 1921–1939*, Końskie 2018.

Banaszek T., *Produkcja wojskowa kieleckich zakładów przemysłowych w okresie międzywojennym*, „Studia Muzealno-Historyczne”, 2013, t. 5.

Buras D., *Organa Policji Państwowej w województwie kieleckim w latach 1919–1939*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2000, t. 1, Kielce 2000.

Buras D., *Policja Państwowa w Kielcach i powiecie kieleckim w latach 1919–1939* [w:] *Z dziejów policji polskiej w latach 1919–1945*, pod red. E. Majcher-Ociesy, Kielce 2010.

Cutter Z., *Saperzy II Rzeczypospolitej*, Kraków – Warszawa – Wrocław 2005.

Czwarty pułk piechoty 1806–1966, red. A. Idzik, Londyn 1966.

Czterdziestolecie 4-go Pułku Piechoty Legionów 1915–1955, red. A. Idzik, Londyn 1955.

Główka J., *Fabryka „Granat” w Kielcach 1928–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2006, nr 2.

Koc A., *Zagadnienie szkolenia rezerw*, „Bellona” 1921, z. 11.

Kopczewski M., Moszumański Z., *Polska obrona przeciwlotnicza w latach 1920–1939*, Pruszków 1996.

Kolejnictwo w polskich przygotowaniach obronnych i kampanii wrześniowej. T. 1, cz. 1. Opracowania i dokumenty, Warszawa 2011.

Massalski A., Meducki S., *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Kielce, Wrocław 2007.

Matwin W., *Z tradycji bojowej 2 pułku artylerii lekkiej legionów z Kielc*, Kielce 1999.

Nawrocki A., *Niektóre problemy przygotowania polskiego przemysłu zbrojeniowego do wojny*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 2.

Nawrocki A., *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych sił zbrojnych II RP*

w latach 1936–1939, Warszawa 2002.

Polska artyleria przeciwlotnicza w wojnie obronnej 1939 r., opr. M. Lipiński, Z. Moszumański, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2004, nr 4.

Otwinowski K., *Bierna obrona przeciwlotnicza i przeciwgazowa obiektów przemysłowych na obszarze województwa kieleckiego w latach 1922-1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2009, t. 1.

Rybka R., Stepan K., *Najlepsza broń. Plan mobilizacyjny „W” i jego ewolucja*, Warszawa 2010.

Rzadkowski A., *Produkcja wojskowa Huty „Ludwików” w Kielcach w latach 1928–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2012, t. 4.

Sikora M., *2. Pułk Artylerii Lekkiej Legionów w kampanii wrześniowej 1939 roku*, Warszawa 2015.

Urliński L.J., *Polski plan aprowizacji wojennej z września 1939 r.*, Toruń 2009.

Zarzycki P., *2 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999.

Zarzycki P., *Plan mobilizacyjny „W”. Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny*, Pruszków 1995.

O autorze:

dr Tadeusz Banaszek – zainteresowania badawcze: dzieje wojskowości w regionie świętokrzyskim, w tym relacje pomiędzy wojskiem a społeczeństwem. Autor książek: *Obóz ćwiczeń Barycz* (Końskie 2011), *Historia garnizonu Sandomierz w latach 1918–1939* (Sandomierz 2012, 2019), *Zarys dziejów garnizonu Końskie w latach 1815–1975* (Końskie 2012), *Powiat konecki w przygotowaniach obronnych państwa w latach 1921–1939* (Końskie 2018) oraz wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych.

Tadeusz Banaszek (Kielce Scientific Society)
Plans for the preparation of Kielce for war in 1939 by local state authorities. Selected issues

Abstract: This article presents the essential tasks to be carried out by the Polish Army garrison and the local state authorities in Kielce in preparation for war in the second half of the 1930s. The Polish Army was to mobilise a number of units and subunits for the 2nd Legion Infantry Division and military reserve units. State institutions such as the National Police, the Polish State Railways and the Health Service were also assigned numerous duties to support the army and protect the population from danger. However, various solutions were introduced very late, which had a major impact on the amount of losses suffered by the army and civilians during military operations in September 1939.

Key words: Kielce, Polish Army, defence of the state, mobilisation